

**Тусгаар тогтнол:
Улс үндэстний үнэт зүйлсийн охь болох нь**

Нанзаддоржийн Жалбажав

Доктор (Ph.D), профессор, jalbajav@shihutug.edu.mn
Монгол Улс, Улаанбаатар, Шихихутаг их сургууль

Эдүгээ дэлхийн нийт иргэний тоо найман тэрбумыг давж дэлхий дээр 190 гаруй улс, үндэстэн НҮБ-ын гишүүн буюу тусгаар улсын статустайгаар оршин тогтнож байна. Палестины улс, загалмайтны шашны төв Ватикан хоёр НҮБ-ын ажиглагчийн статустай. Хэдэн арваараа тоологдох үндэстэн, ястнаас бүрддэг Орос, Хятад гээд улс үндэстэн ч олон бий. Үнэхээр тэр олон үндэстэн, ястны хэл соёл, зан заншил, ашиг сонирхол өөр өөр, оршин тогтнох орон зай, амьжиргааных нь эх ундарга, хоол хүнс, эрдэс баялаг, ус агаар нь хүртэл хязгаартайн тул зөрчилдөвч эх дэлхийдээ энх амгалан оршин тогтнохын тулд өөр хоорондоо аяыг олж эвийг сахиж, зохицолдохын арга ухаан онцгой чухал бөлгөө. Оршихуйн зохицлын энэхүү арга ухаан, алаг цэцэгсийн мандлыг сэргээн тэтгэх хурын шим лугаа амин чухал ажгуу. Хэнд, аль улс үндэстэнд нь энэхүү арга ухаан түлхүү заяагдаж байна тэр үндэстэн, ястны төр улсын гал голомтоос хүч чадал, мандал бадралын оч гэгээ сацарч тусгаар орон гэрийнх нь хана туурга зөрчил тэмцлийн шуурганд ч үл автах бөлгөө.

Ертөнцийн эрдэмтэн мэргэд үндэстэн, ястны төрөлх орон гэрээ авч явах энэхүү арга ухааныг тусгаар тогтнолын арга ухаан хэмээн тайлжээ. “Бор гэртээ богд, хар гэртээ хаан” хэмээх монгол арга ухаан бий. Тусгаар тогтнол нь ямар нэг харийн улс орны эрхшээл, шахалтад орохгүйгээр зөвхөн үндэсний язгуурын эрх ашиг, ард түмний хүсэл зорилгод нийцүүлэн төрийн гадаад дотоод бодлогыг хэрэгжүүлэх боломж, энэ тухайд улс төр, эрх зүйн үндэсний болон олон улсын баталгаа бүрэлдсэн байхыг хэлдэг байна. Улсын тусгаар тогтнолын үндэс суурь нь төр, улсынхаа бүх хэрэг явдлыг өөрөө мэдэж шийдвэрлэх чадвар буюу бүрэн эрхт байдал (оросоор суверенитет, англиар sovereignty гэдэг ажгуу) болдог байна. Эрдэмтэн мэргэд энэхүү уялдаа холбоог “Улсын тусгаар тогтнол гэдэг нь ... бүрэн эрхт байдлаа хамгаалах баталгааг хангаж, хүчин чадлыг ямагт нэмэгдүүлж, ард түмэн эв нэгдлээ бэхжүүлэх ойлголт мөн” гэж тодорхойлсон нь бий. Улс орны бүрэн эрхт байдал дараах байдлаар томъёологддог байна (Зураг 1).

Улс үндэстний тусгаар тогтнол, энх амгалан оршихуйн дархлаа ч гэж буй бөгөөд түүний цөм нь тухайн улс үндэстний соёл иргэншлийн өвөрмөц байдал, түүнийгээ хадгалан хамгаалах чадвар боломж, үндэсний ухамсар сэтгэлгээ, үндэсний бахархал, үнэт зүйлс нь болдог байна.

Төв Азийн нүүдэлчин удмын монголчууд бид цөөхүүлээ боловч ертөнцөд гайхуулах, бахархах олон сайн, сайхан үнэт зүйлстэй ард түмэн билээ. Орон гэр минь болсон эх орон маань уул, тал хосолсон, мал сүргээр дүүрэн”, хөрсөн доороо эрдэнэсээр бүрэн, хүний хэрэгцээ цөм бүрдсэн” уудам дэлгэр орон. Энэ бол эрэлхэг өвөг дээдсийн маань эх орныхоо төлөө урсгасан хөлс, цус нэвчсэн, үе үеийн эх оронч баатар охид хөвгүүдийн маань булш бунхан, хөшөө дурсгалаар дүүрэн онгон дагшин орон. Энэ бол суут Богдын хүй нь цэглэж, эрийн цээнд хүрсэн алтан өлгий нь. Бид суут Богдын гал голомтыг сахигчид тиймээс бид сайхан эх орныхоо жинхэнэ эзэд нь байж туйлаас хариуцлагатай бусад улс үндэстэнтэй мөр зэрэгцэн нэр төртэй сайн сайхан аж төрөх учиртай. Монгол төрийн мэргэн сайд, бичиг номын их хүн, түүхч А.Амар: “Чингис хаан болбоос дэлхий дахин доор ямар ч улс байгуулаагүй их улсыг байгуулсан ба урьд өмнө ямар ч цаг үед гараагүй эрэлхэг хүчирхэг баатар байсан болно. Чингис хаан болбоос Ази, Европ хоёр тивд орших олонх ард түмний ахуй байдлыг туйлаас хувируулсан тул монгол үндэстний дотор алдартай хэмээхээр үл барам бүх дэлхий дээр ба хүн төрөлхтний дунд их алдар, их түүхт явдлыг үйлдсэн хүн тул түүний явдал түүхийг дэлхий дахины эрдэмтэн их л сонирхдог амуу” (Амар, 1989) гэжээ.

Нүүдлийн соёл иргэншлийн гол тээгчдийн нэгэн нь болсон монголчууд хүн төрөлхтний түүх, дэвшил хөгжилд үлэмж хувь нэмэртэй ард түмэн. Тухайлбал: Монголчууд буулгаж барихад тун амархан гэр хэмээх өвөрмөц дугуй орон сууц болон хасаг тэрэг бүтээсэн. Мөн тэрчлэн мал аж ахуйн түүхий эдийг боловсруулах, үндэсний хувцас оёж шидэх технологийг бий болгосон. Монголчууд тэмээ, адууг тээврийн хэрэгсэл болгон ашиглаж байсан. Евроазийн нүүдэлчдийн нэг түүхэн гавьяа бол Ази, Европыг холбосон алдарт “Торгоны зам”-ыг тэд гаргасан бөгөөд

тэр нь Өрнө, Дорнын соёлын солилцоо болон түүний харилцан холбоотой хөгжилд өргөн боломжийг нээсэн явдал юм. Аж амьдралын нүүдлийн хэв маяг гарч ирсэн явдал анхны хөдөлмөрийн том хуваарь үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлж, цэргийн зэвсэг бүтээх болон түүнийг боловсронгуй болгох үйлст хувь нэмэр оруулсан билээ. Тэд хэлний шинэ шинэ бүлийг үүсгэхэд маш чухал үүрэг гүйцэтгэсэн.

Бидний өвөг дээдэс орчин цагийн шуудан холбоо, бараа бүтээгдэхүүний солилцооны арга технологи, цаасан мөнгөн тэмдэгт бүтээн оюуны болон биет соёлыг цогцлоон хот (Хархорин) сүндэрлүүлсэн төдийгүй эрхшээсэн олон улс үндэстний соёл иргэншлийг бүтээсэн гавьяатай.

Монголчуудын бий болгосон аравтын тогтолцоо, Чингис Богд, түүнийг залгамжлагчдын баримталж байсан дипломат ёсны “алтан аргамж”-ийн бодлого, төрийн зөөлөн хүчний бодлого, номын ёсоор засаглахуйн арга ухаан, хүний ертөнцийг үзэхүй, сүжиг бишрэлд тэгш шударга, хүндэтгэлтэй хандаж байсан зэрэг нь хүн төрөлхтний төрт ёс, хууль цаазын сэтгэлгээний сан хөмрөгт оруулсан хувь нэмэрт зүй ёсоор орно.

Бидний ухаант өвөг дээдэс маань өрлөг түүхээ “Монголын нууц товчоо” (МНТ) хэмээх их хөлгөн судартаа мөнхөлсөн ард түмэн. Л.Н.Гумилев, В.В.Бартольд, Б.Я.Владимирцов, Чингис хааны одонт Жак Уэтэрфорд абугай, Окадо Хидохиро нарын дэлхийд данстай монголч эрдэмтэн мэргэд монголчууд шиг түүхээ ингэж мөнхөлсөн ард түмэн, “МНТ” шиг түүхийн шаштир хорвоод ховор гэдгийг онцолсон нь цөөнгүй. Тухайлбал: Оросын эрдэмтэн Б.Я.Владимирцов: “Монголын нийгмийг байгуулсан нь” бүтээлийнхээ зургаадугаар нүүрт “Дундад зууны үед нэг ч үндэстэн Монголын адилаар түүхч нарын анхаарлыг татсангүй гэж хэлж болох бол бас Нууц товчооны адилаар амьдралыг тодорхой дүрслэн үзүүлсэн дурсамж бичиг нэг ч үндэстэн үлдээсэнгүй гэдгийг тэмдэглэвэл зохино” гэжээ.

Өвөг дээдэс маань хүн төрөлхтний түүхэнд анхлан Их засаг хууль хэмээх төрийн гол хууль цаазын бичгээ бүтээсэн ард түмэн. “Их засаг хууль бол дэлхийн соёл иргэншлийн түүхнээ бүхэл бүтэн нийгэм, улс төрийн байгуулал бүрэлдэн тогтооход томоохон үүрэг гүйцэтгэсэн эртний Вавилоны Хаммурабын хууль, Энэтхэгийн Манугийн хууль зэрэг алдартай хуулиудтай эн зэрэгцэхүйц ач холбогдолтой цааз эрхэмжийн нэн чухал баримт бичиг мөн. Учир нь энэ хуулийн зарчим, үзэл санаа зөвхөн Монгол нутаг төдийгүй ертөнцийн талыг эзэгнэсэн их гүрний хэмжээнд үйлчилж байсны хувьд дэлхийн хууль цаазын түүхэнд баларшгүй ул мөрөө үлдээсэн бүлгээ” (Ж.Болдбаатар).

Бид босоо түргэн бичиг, хоёрхон чавхдастай боловч хорвоогийн хөгжмийн бүх төрлийн аядсыг эгшиглүүлж чадах морин хуур, уудам тал нутаг шигээ уртын сайхан дуу, уянга, утга төгс яруу тунгалаг шүлэг, найраг гээд дэлхийн соёл иргэншлийн охь дээжист тооцогдох эрхэм нандин зүйлсийн эзэд нь болсон ард түмэн. Товчоор хэлэхэд бидний цөөхөн монголчууд оршин тогтнохуйн төлөөх хосгүй баатарлаг

тэмцлийн түүхээрээ, хүн төрөлхтний соёл иргэншилд оруулсан хувь нэмрээрээ, бүтээж бүрдүүлсэн материаллаг болон оюуны эрхэм үнэт зүйлсээрээ туурга тусгаар төр улсынхаа гал голомтыг дархалсан ард түмэн.

Монгол Улсын тусгаар тогтнол бол Монголын ард түмний 2200 гаруй жилийн турш оршин тогтнохуйн эрхийнхээ төлөө хийсэн хатуу ширүүн тэмцлийн гол үр дүн, үе үеийн эх орончдын амь бие үл хайрлан урсгасан цусных нь үнэ цэн, Монгол Улс, Монгол төрийн ашид мөнхийн юутай ч зүйрлэшгүй үнэт зүйл бөлгөө.

Эдүгээгээс 800 гаруй жилийн тэртээ XIII зууны эхэн, билгийн тооллын гурав дахь жарны улаан барс жилд буюу 1206 онд Тэмүжин-Чингис Богд Онон мөрний хөвөөнөө Есөн хөлт цагаан тугаа залж, Их хуралдайг хуралдуулж, Алтайн мөнх цаст оргилоос Алтан Хянганы ногоон нарст даваа, Байгаль эх далайгаас түмэн газрын Цагаан хэрэм хүртэлх Төв Азийн өргөн уудам нутагт тархай бутархай 30 гаруй овог, аймгийн хоёр зуугаад түмэн иргэдийг эрхшээж Их Монгол улсыг байгуулсныг зарлан тунхагласан нь Монголын буурал түүхийн хамгаас бахархалтай онцгой гайхамшигт содон үйл явдал болжээ. Тэнгэрээс тэтгэгдсэн суут Богд “хагацсан улсыг хамтатгаж бутарсан улсыг бүрдүүлж...”, “эсгий туургат улсаа шулуутгаж...”, энх амрыг тогтоон Монгол угсаатны туурга тусгаар төр улсыг байгуулсан нь монголчуудын тусгаар тогтнолын түүхэнд онцгой ач холбогдолтой үйл хэрэг байв.

Эзэн Чингисийн байгуулсан эзэнт гүрэн түүхийн өгсөж, уруудах их нугачаанд дотоодын зөрчил тэмцлийн уршиг гайгаар бутарч сарнисаар улмаар XVII зуунд Манжийн эрхшээлд орж 220 гаруй жил тусгаар тогтнолоо алдсан билээ. Гэвч монгол түмний эх оронч сэтгэлгээ, санаа зориг нь мохоогүй юм. Өнгөрсөн зууны эхнээс Монголын ихэс дээдэс, лам хувраг, цэрэг эрс, иргэд тусгаар тогтнолоо сэргээн мандуулах хэрэгт нэгэн санаа зоригоор босон тэмцэж 1911 оны 12 дугаар сарын 29-ний билэгт сайн өдөр тусгаар улсаа тунхаглан зарлаж VIII Богдыг хаан суудалд нь залав. Харин Орос, Хятад хоёр их гүрний шахалтын дор 1915 оны Гурван улсын гэрээ гэгчээр “автономит улс” болов. 1921 онд Дамдины Сүхбаатар нар журмын нөхдийн хамт “Монгол Ардын Нам” хэмээх улс төрийн анхны хүчнийг байгуулж, эрх чөлөө тусгаар тогтнолын төлөө монгол түмнийхээ тэмцлийг манлайлав.

Ардын хувьсгалын ялалт улс орны тусгаар тогтнолыг сэргээн мандуулах үйлсийн үндсийг тавьж улмаар тухайн үеийн ардчилсан үзэлт, номч мэргэн төрийн олон түшээ нарын хүчин чармайлтаар 1924 онд Анхдугаар үндсэн хуулиа баталж, Бүгд Найрамдах Улсаа байгуулав. Чингэснээр Монголд хаант төр, хамжлагат ёсыг үүрд халав. Гэвч Монгол Улсын тусгаар тогтнол олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй, хоёр туйлт ертөнцийн тэмцлийн эргүүлэгт ёстой л хутганы ирэн дор байв. Ахмад үеийнхний холч мэргэн ухаан, зүйрлэшгүй их тэвчээр, хүчин чармайлт Монголын ард түмний 1939 оны Халхын голын дайн болон 1945 оны милитаризм, фашизмыг эсэргүүцсэн бүх нийтийн тэмцэл, ялалтад оруулсан хувь нэмрийн ач буянаар Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг де факто буюу олон улсад хүлээн зөвшөөрөх үндэс тавигдсан юм. Учир нь 1939, 1945 оны түүхэн үйл явдал нь Манжийн ноёрхолд 200

гаруй жил нухлагдан дэлхийн хөгжлөөс ихэд хоцрогдон мартагдсан Монгол дахин өсөж өндийн тусгаар тогтнолоо сэргээн өөрийгөө хамгаалах чадвартай улс орон болсныг дэлхий дахинд нотлон харуулсан юм.

Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг олон улсад хүлээн зөвшөөрүүлэхэд тухайн үед ЗХУ, АНУ зэрэг их гүрнүүдийн удирдлага, дэвшилт бусад улс орны дэмжлэг чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Өмнөд хөрш маань 1946 онд дайнд ялсан их гүрнүүдийн шахалт, Монголын бүх ард түмний санал асуулгын дүнг эрхбиш ойшоож, БНМАУ-ын тусгаар тогтнолыг хүлээн зөвшөөрөхөд хүрсэн юм. Гэхдээ Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг олон улсын хамтын нийгэмлэгээр хүлээн зөвшөөрүүлэхийн тулд дахиад 20 шахам жилийн нөр их хүчин чармайлт гаргах хэрэгтэй байжээ. БНМАУ 1961 онд олон улсын хамтын нийгэмлэг - НҮБ-ын бүрэн эрхт гишүүн нь болж, Монголын ард түмний нөр их хичээл зүтгэл, хүчин чармайлт, хүсэл эрмэлзэл биелж, Монголын тусгаар тогтнолын де юри буюу олон улсын хууль эрх зүйн баталгаа нь бий болсон билээ.

Энэ цаг үед суут Богдын их гүрний гал голомт нь болсон Төр улсын маань тусгаар тогтнолын гол баталгаа нь Монголын ард түмэн өөрөө мөн учир нь: улс орны тусгаар тогтнолын гол эх сурвалж нь ард түмний эрх, эрх чөлөөг эрхэмлэгч хүсэл эрмэлзэл, харин тусгаар тогтнолыг гүйцэлдүүлэгч гол нөхцөл нь ард түмний төр улсынхаа хэргийг мэдэж шийдвэрлэх, төр цэргээ засах, хууль цаазаа хөтлөх арга ухаан, чадал чансаа нь болдог.

Улс орны тусгаар тогтнолын гол баталгаанууд

Ардчилсан төрийн тогтолцоо. Монгол Улсын ардчилсан Үндсэн хуулиар баталгаажсан үндсэн хуульт ёс, ард нийтээрээ сонгон байгуулдаг бүгд найрамдах засаглал, төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт, хүний эрх, эрх чөлөөний баталгаажилт, иргэний нийгмийн төлөвшил нь тусгаар тогтнолын гол баталгаа нь мөн. Б.Чимид: “Монгол Улсын Үндсэн хууль бол Монгол эх орны төлөө, Монгол Улсын иргэн бидний төлөө засаг төрийн дур зоргыг хязгаарласан, шударга ёсны төлөө Монголын ард түмний нийтлэг хүсэл, зоригийг илэрхийлсэн Улсын гол хууль” гэсэн бол Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглалын 16 дугаар зүйлд “Эрхийн баталгааг хангаагүй бөгөөд эрх мэдлийг ялгаж салгаагүй аливаа нийгэмд Үндсэн хууль байхгүй” гэжээ.

Төрөл бүрийн (удам угсааны, дур зоргын, нэр хүндийн (харизматик) цэрэг-цагдаагийн) тоталитар дэглэм, дарангуйллын засаглал хэчнээн хэврэг, төр улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхэд ямар уршигтайг дэлхийн янз бүрийн бүс нутаг, дорно дахин, арабын ертөнцөд өрнөсөн хэрэг явдал бэлхнээ нотолсоор байна. Монгол гэрээр зүйрлэвэл унь тооно, хана, хаалга, багана, бүслүүр хошлон цөм эв номондоо байж улс гэр оршино. “Ухааны чагтага” их байвал гэрээ салхинд хийсгэчихгүй, үерт урсгачихгүй, дотроос нь нураачихгүй авч явдаг.

Тусгаар тогтнолын бусад баталгаа. Монгол Улсын иргэний эрх, эрх чөлөөний

нэг гол баталгаа бол хувийн өмч, түүнд суурилсан эдийн засгийн чадавх, бие даасан байдал юм. Энэ цаг үед улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх гол талбар бол эдийн засаг болж байна. Иргэдийнхээ өмчлөх эрх, өмчийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, чөлөөт шударга өрсөлдөөн, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, үйлдвэрлэл үйлчилгээнд шинжлэх ухааны ололтыг шингээж хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, эдийн засгаа экспортын чиглэлээр хөгжүүлж өрсөлдөх чадварыг нь нэмэгдүүлэх замаар бие даасан байдал, тусгаар тогтнолыг нь хангах нь улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх гол арга зам болж байна.

Үндэсний эв нэгдэл, эх оронч үндэсний үзэл, хүмүүжил, ой санамж нь тусгаар тогтнолын оюуны үндэс суурь нь болой. Монгол үндэстний эв нэгдэл нь байгаль, нийгмийн хатуу ширүүн сорилыг давсан монгол хүний андын нөхөрлөлд суурилдаг. Эцэг дээдсээс маань уламжлагдан монгол хүний яс маханд шингэсэн энэхүү нөхөрлөлийг уснаас тунгалаг, гангаас бэх, эхийн сүү шиг ариун гэдэг. Монголын ард түмэн бид өөр хоорондоо төдийгүй өрөөл бусад улс үндэстэнтэй тогтоосон харилцаа холбоондоо ч үнэнч шударгын жишээ болж байдаг.

- Үндсэн хуульд суурилсан эрх зүйн тогтолцоо, хүний эрх, эрх чөлөөний эрх зүйн баталгаажилт;
- Үндэсний соёл, иргэншлийн өвөрмөц өнгө төрх, үнэт зүйлсээ хамгаалан хөгжүүлэх чадавх, боломж;
- Боловсрол, шинжлэх ухааны хөгжил, хүн ардын эрүүл мэнд;
- Улс орныхоо хил хязгаар, нутаг дэвсгэрийн халдашгүй дархан байдлыг батлан хамгаалах хүчин чадал;
- Монгол Улсын гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаа, олон улсын нэр хүнд, байр суурь нь тусгаар тогтнолын нэн чухал баталгаа нь болдог байна. Учир нь тусгаар тогтнол бол зожигрол огт биш.

Дээрх баталгаанаас тусгаар тогтнолын үндэсний болон олон улсын эрх зүйн баталгааг онцолж байна. Учир нь олон улсын хамтын нийгэмлэг, олон улсын хүний эрхийн болон бусад түгээмэл акт, олон улсын тавцанд улс орны эзлэх байр суурь, нэр хүнд нь төр улсын тусгаар тогтнолын гадаад орчин, гадаад хүчин зүйл нь болдог бол төрийн байгууламж, түүний улс төр, эдийн засгийн, нийгмийн үндсийг болон иргэний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулсан Үндсэн хууль, түүнд суурилсан, түүнээс салбарласан эрх зүйн тогтолцоо нь төр улсын бүрэн эрхт байдал тусгаар тогтнолын эрх зүйн дотоод хүчин зүйл, дархлаа нь болдог бөлгөө.

Төр улс нь нийт иргэний сонголтоор байгуулдаг Бүгд найрамдах засаглалтай, Үндсэн хууль хэмээх гол хуультай байх түүгээр төрийн тогтолцоогоо баталгаажуулдаг, нийгмийн суурь харилцааг зохицуулдаг, бусад бүх хууль нь гол хуулиасаа салбарласан, түүнийхээ үзэл баримтлалд нийцсэн байхыг олон улсын эрх зүйд Үндсэн хуульт ёс хэмээдэг.

Төр улсынхаа хэргийг хуулиар засан тохинуулдаг нь Монголын төрт ёс, хууль цаазын олон зууны түүхэн уламжлал юм. Суут Богд Чингис хаан Хархорумыг Улсын нийслэл, худам монгол бичгийг төрийн бичиг болгож, “Их Засаг” хэмээх төрийн гол хуулийг дагаж мөрдөхийг зарлигдаж, Их хуралдай, Сэцдийн зөвлөлөөр их хэргийг хэлэлцүүлж, төрийн нуруу түвшин чин шударга байхын үндсийг тавьсан билээ. Их Засаг хууль нь Их Монгол Улсын хууль цааз эрх зүйн гол эх сурвалж болох нь маргаангүй, учир нь уг хуулиар төрийн хэлбэр, дэглэм, хааны эрх мэдэл, төрийн байгууллагын зохион байгуулалт, эрх үүрэг, ажиллах журам, засаг захиргааны хуваарь, газар нутаг, байгаль хамгаалал, эзэн албатын ёс, алба татвар, ёс заншил, эрүүгийн бодлого, ял ногдуулах ба эдлүүлэх зарчим, журмыг тогтоож нийгмийн гол гол харилцааг эрх зүйн зохицуулалтад оруулж байжээ. Өөрөөр хэлбэл: “Их Засаг”-т төр улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхийн эрх зүйн баталгааг бүрдүүлжээ. Тиймээс ч “Их Засаг”-ийг Монгол төрийн бүх хууль тогтоомжийн “Эцэг хууль” хэмээн нэрлэдэг билээ. Зөвхөн төрийн ашиг сонирхолд төдийгүй монголчуудын эртнээс тогтсон ёс заншилд тулгуурласан Их Засаг хуулийн ач холбогдол нь Монгол төрийн тулгуур хууль нь байж, улс орны эрх зүйн төлөвшлийг тухайн үеийн нөхцөл шаардлагатай нийцүүлж байснаараа, Их Монгол Улсын тусгаар төрийн багана нь, орших эрхийн баталгаа нь, үндэсний ой санамжийн бодит илэрхийлэл нь болж байснаар тодорхойлогдоно. Хуулийг тогтоож батлахаас гадна ягштал даган мөрдүүлж улс гүрэн даяараа энх амгалан тогтоож чадсан, шулуун шударга, чадал эрдэмтэй, цэцэн ухаантай хүнийг хэн ч байсан итгэл хүлээлгэж төрийн хэргийг тушааж, улсыг засахад зүтгүүлэх нь “Бадрах төрийн бат оршихуйн нэг үндэс болдог” тухай мөн “Өглөө хэлснээ үдэш нь, үдэш хэлснээ өглөө нь няцагч туйлбаргүй зантан, бусдыг бүү хэл өөрийгөө захирч эс чадагч ичгүүргүй явдалтан, эд хөрөнгө, эрх мэдэлд ташаарагч шунаг зальхай, харгис, журамгүй хэнд ч болов төрийн хэрэг бүү даалга” гэсэн “Их Засаг”-ийн үзэл санаа, суут Богдын зарлиг эдүгээ төрийн алба, албан тушаалтанд үнэхээр сургамжтай юм.

Персийн түүхч Рашид Ад Дин Судрын чуулгандаа “Ирээдүйд таван зуу, мянга, арван мянган жилд ч хэрэв нарт хорвоод төрж, хаан төр барих удмынхан минь аль ч улс түмэнд хэрэглэхээр Чингис хааны ёс суртахуун, засаг хуулийг өөрчлөлгүйгээр сахивал тэдний гүрэнд мөнх тэнгэрээс аврал бууж, тэд хэзээ ямагт баяр баясгалантай, аз жаргалтай байх болно. Орчлонгийн ихэс ч тэдэнд хишгээ хүртээж, дэлхийн хүн ам ч тэндээ наминчлан залбирсаар, урт удаан наслан, амьдралын сайн сайхан бүхнээр жаргах болно” хэмээжээ.

Жувейни (Ертөнцийг байлдан дагуулагчийн түүх), Рашид Ад Дин (Судрын чуулган), Плано Карпини (Монголчуудын түүх), Гельн Де Рубрик (Дорно этгээдэд зорчсон минь), В.А.Рязановский (Чингис хааны Их Засаг, Монголын эрх зүй), Р.Сайшаал (Чингис хааны товчоон), Жорж Вернадский, Владимирцов, Л.Н.Гумилев, Окадо Хидохиро зэрэг Монголын түүх, соёл, хууль цаазын эх сурвалжууд (Их засаг, Нууц товчоо, Алтан товч)-ыг судалсан өрнө дорнын мэргэдийн ном судраас үзэхэд эзэн Богд Чингис хааны Их Монгол Улсын түүх бол эрх чөлөөг эрхэмлэгч эрэлхэг

нүүдэлчдийн төр улсынхаа тусгаар тогтнолыг бататган бэхжүүлэхийн төлөө, ураг хойч үеийнхээ энх амгалан оршихуйн төлөө шударгуу чанд хууль цаазыг тогтоон хосгүй баатарлагаар тэмцсэн түүх гэдгийг нэгэн санаагаар хүлээн зөвшөөрснийг төвөггүйхэн олж харах болно.

Монголчуудын хэзээний танил, “Өнөөгийн ертөнцийг үндэслэгч эзэн Чингис хаан” бүтээлийг зохиогч Жак Уэтэрфорд абугай монголчуудыг зөвхөн төрөлх орон гэрээ төвхнүүлсэн төдийгүй эзэн Богдын үндэслэсэн их эзэнт гүрэн дэлхийн газрын зургийг ахин шинээр үйлдэж, саланги тусгаар хаант улсуудыг нэгтгээд зогсоогүй шинэ ертөнцөд ... аргамжиж зангидаж чадсан... Монголчууд байлдан дагуулагчид төдийгүй нэгэнт эзэлсэн их гүрнээ тогтоон барихдаа ухаалаг, тасралтгүй бодлого явуулсан суу билэгтнүүд байсныг онцолсон нь санаандгүй хэрэг биш. Монголчуудын оршин тогтнохуйн энэхүү хосгүй арга ухаан суу заль нь улс үндэснийхээ ашид мөнхийн дархлааг бүрдүүлж хүн төрөлхтөн хэмээх цэцэгсийн мандлын нэгэн содноос содон өнгө төрх, сор нь болон дэлбээлэх учир тавиланг нөхцөлдүүлжээ. Тэрхүү их хувь тавилангийн ач буян цуснаас цусанд, үеэс үед нэвчин түгсээр өнөөгийн даяаршлын эринд ч монгол түмний итгэл найдварын нэгэн ундарга нь болсоор байна.

Улс орныхоо тусгаар тогтнолыг хамгаалах, бататган бэхжүүлэх нэг гол нөхцөл бол улс, үндэстнийхээ үнэт зүйлс, ялангуяа эцэг дээдэс, эзэн Богд Чингисээс уламжлагдан ирсэн төрийн бодлогын үнэт зүйлсээ төрийн бүх байгууллага, албан тушаалтан сахин биелүүлэх хэрэг мөн.

Улсын хэргийг хөтөлж, төр, цэргээ засах, хууль цаазаа тэрлэх монгол арга ухаан бол Монголын төрт ёсны 2000 гаруй жилийн түүх, түүний дотоод, гадаадын их эх сурвалж болох “Монголын нууц товчоо”, “Судрын чуулган”, “Их Засаг Хууль” зэрэгт болон суут Богдын алтан сургаалд хойч үеийнхээ мөнхөд оршихуйн тусын тулд дархлагдан үлдээсэн хорвоод хосгүй үндэсний эрхэм үнэт зүйл юм.

Төрийн бодлого нь нийт иргэнээ Монгол Улс хэмээх нэгэн дээвэр туурга нь бөх, өрх гэрээ нэгтгэн зангидах, төрийн хэргийг улс орныхоо нийтлэг (язгуурын) эрх ашигт захируулан хөтлөх оюун санаа, эрх зүйн үндэс нь болсон, бодлого, үйл ажиллагаандаа эрхэмлэн сахих, чиг баримжаагаа болгох үнэт зүйлсэд тулгуурлагдах учиртай. Монгол төрийн бодлогын ийм эрхэм үнэт зүйлсэд:

1. Эв нэгдлийн үзэл санаа:

Монголчууд бид эвтэй байхдаа хүчтэй байдгийг буурал түүх маань нотолно.

Чингис Богд: “Бие бөх болбоос ганцыг яльюу. Эе бөх болбоос олныг яльюу”. Жувейни: Чингис хаан хөвгүүд, дүү нартаа ямагт эв найртай байж, бие биедээ тус дэм өгч, эв эеэ бэхжүүлэхийг чармайх хэрэгтэй гэж үргэлж захиж сурган, явал эвтэй байж болдог үлгэр жишээг таниулдаг байлаа. Сургаал, үлгэр домог (жишээ нь, Алангуа эхийн домог Н.Ж) ярьж... “Та нар багцалсан сум мэт байх ёстой...Ганц хоёроороо бол амархан хугарах сум, ийм олон болбол хэнд ч дийлдэхгүй. ..Тийм

учраас та нар бие биеэ дэмжин эв найрамдалтай байх юм бол дайсан хэдий хүчирхэг ч гэсэн та нарыг ялж дийлэхгүй...” гэх мэтээр сургадаг байсныг “Дэлхийг байлдан дагуулагчийн түүх” хэмээх бүтээлдээ тэмдэглэн үлдээжээ.

Монголын үндэсний эв нэгдлийн оюун санааны чухал эх ундарга нь монголчуудын эвсэг, найрсаг аж төрдөг, үерхэл, нөхөрлөлдөө үнэнч зан чанар, ёс суртахуун юм.

2. Тусгаар тогтнолын үзэл санаа

Монгол Улсын тусгаар тогтнол, Монголын ард түмэн, төрийн үнэт зүйлсийн охь манлай дээжис нь мөн. Бид төр, улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын үнэ цэн, ач холбогдлыг сайн мэднэ. Энэ бол Монголын ард түмэн, төр засаг гадны хэний ч дарамт, шахалтгүйгээр дотоод, гадаад бодлогоо тодорхойлж хэрэгжүүлэх үндэсний хийгээд олон улсын эрх зүйгээр баталгаажсан эрх дарх билээ. Тусгаар тогтнолын эрх ашигт нийцүүлэн төрийн хэрэгт зүтгэхийн учрыг Богд Чингис хаан:

“Алд бие мину алжааваас алжаатугай

Ахуй төр мину бүү алдартугай

Бүтэн бие мину зовбоос зовтугай

Бүрэн улс мину бүү самартугай” хэмээн сургажээ (Дэжидмаа & Жалбажав, 2019).

3. Хууль дээдлэх ёс

Б.Чимид: Хууль дээдлэх ёсон, засаг төр барих урлаг бол хүн зон амар жимэр амьдрахуйн арга юм. “Чингис хааны од гялалзаж тэр хүмүүс тушаал, зарлигийг дагах болсноор хатуу тогтоосон засаг ёсын (хууль ёсны Н.Ж) тусламжаар тэрээр хүмүүсийг удирдан захирах болов” гэснийг санахад илүүдэхгүй. Чингисийн билэг сургаалд “Хатуу чанд, яв цав байдалтай бол хамаг улс бат бэх болой” (Эрэнджен Хара-Диван, 2003) (Чимэд, 2006).

4. Шударга ёс

Академич С.Нарангэрэл: Ёс суртахууны нандин чанарын тэргүүн зэрэгт шударга ёс тавигдсаар ирсэн. Түүнийг хоёрдугаар зэрэгт тавибал яах бол?

Шударга бус явдал газар авна. Хэн шударга бусыг бусдаас ичгүүр сонжуургүйгээр үйлдэнэ. Тэр нийгэм төрд тэргүүлэх байр суурийг эзэлбэл улс гүрэн ямар болдог билээ?

Эрээ цээргүй нь хойморт заларч, чадалтай нь хатавчинд суудаг... “Шударга ёсыг Монгол гэрийн тоонотой адилтгаж болно. Тооногүй гэр Монгол гэр болж чадахгүйтэй адил аливаа хүнд авьяас мэдлэг байгаад ч шулуун шударга, ариун явахгүй бол хүний мөс чанараа алдана.” Шударга ёс алдагдвал улс орон ч өөдлөн дэвжихгүй. Чингис хаан шударга удирдлага бүхий засаг төрийг цогцлоосон. Энэ тухай алдарт аялагч Марко Поло “Чингис хааны засаглал шулуун шударга, хүн арддаа энэрэнгүйг

үзсэн бусад орны хүн ард түүнтэй өөрсдөө ирж нийлэн нэгдсээр байв” гэсэн гярхай ажиглалт хийжээ (Нарангэрэл, 2014).

Чин шударгуу буюу амьдралд шударга байх нь: Хүнд мөнх тэнгэр, газар эх, үндэс угсаа, эцэг эхээс уламжлан заяагдсан төрмөл болон хүмүүжил, боловсрол, амьдралын туршлагаар төлөвшсөн эрхэм чанар, хандлагын цул бөгөөд хүмүүний мэдлэг, итгэл үнэмшил, бие сэтгэлийн тэнхээ чадал буюу эр зоригт нь суурилан ухамсар сэтгэлгээ, үйлдэл, үйл ажиллагааных нь дотоод сэдэл, чиг хандлагыг тодорхойлогч эрхэм чанар юм.

Нийгэмд шударга ёс тогтоохын тулд:

- Монгол хүн, улсын иргэн хууль, шүүхийн өмнө үндэс угсаа, гарал үүсэл, нас хүйс эрдэм боловсрол, хөрөнгө чинээ, нийгэмд эзлэх байр суурь зэргээс үл хамааран тэгш байх зарчмыг тууштай баримтлах;
- Аливаа бодлого, шийдвэрт улс үндэстнийхээ нийтлэг ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг эрхэмлэх;
- Нийгмийн баялгийн хуваарилалтын шударга ёсыг тогтоох;
- Монголын төр, бизнест авлига, хулгай, луйвраас сэргийлэн хамгаалах тогтолцоог төлөвшүүлж нутгархах, танил тал харах, улс төржих ашиг сонирхлоороо талцан явцуурхан бүлгэрхэх, онцгойрох гэсэн аливаа илрэлтэй тууштай тэмцэх;
- Төрийн хууль, тогтоомжийг дээр доргүй нэг мөр даган биелүүлэх, нийгэмд хууль дээдлэх зарчмыг тууштай хэвшүүлэн тогтоох зэргээр илрэх.

Нийгэмд шударга ёс тогтвол сайн засаглал, тогтвортой хөгжилд хүрч, хүн ардын сэтгэл зүрхэнд эе эвээ хичээх сэтгэл бадарч үндэсний эв нэгдэл бэхжих жамтай.

5. Холч, голч шинэ чанар буюу “Их малгайн бараа харах ёс”

Энэ нь улс үндэснийхээ язгуур эрх ашигт нөлөөлөх дотоод, гадаад хүчин зүйлийг тунгаан бодож, хийг гаргаж бясалгасан “үүдэн бий болсон (болох Н.Ж) асуудлыг (үр дагаврыг Н.Ж) даамай эргэцүүлэн сэтгэж, давхар ухамсарлан бодож алсыг харсан төрийн холч (тогтвортой), голч бодлого (оновчтой Н.Ж), бодлого шийдвэр гаргах” арга ухаан юм (Хишигдаваа). “Өндөр уул, өргөн далайг зорь, шантралгүй зүтгэвээс давна, туулна” гэсэн эцэг дээдсийн утга төгс сургаал ч буй. Үнэн, худлыг ялгах, алдаа оноогоо дэнслэх, бэрхшээл, зовлонд үл түүртэх монгол хүний нугаршгүй ноён нуруу, хатан зориг нь бий. Төрдөө итгэж алтан сүлдийг нь сүслэн дээдлэх монгол арга ухаан ч бий. Энэ бүхэн Монгол төрийн бодлого холч мэргэн байх үндэс суурь нь болой.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Хишигдаваа, А. Монгол төрийн бодлогын үнэт зүйлсийн уламжлал, хэрэгжилт. In *Философи эрх зүйн судлал. XXII боть* (pp. 225-232). Улаанбаатар: ШУА. Философи, социологи эрхийн хүрээлэн.

- Амар, А. (1989). In *Монголын товч түүх* (p. 178). Улаанбаатар.
- Дэжидмаа, Л., & Жалбажав, Н. (2019). In *Нийгмийн социал шинэчлэл ба Үндэсний аюулгүй байдал, түүний оюуны дархлааны тухайд* (pp. 139-158). Улаанбаатар.
- Нарангэрэл, С. (2014). In *Чингис хааны ёс суртахуун-эрх зүйн шаштир* (p. 31). Улаанбаатар.
- Чимэд, Б. (2006). *Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс* (хууд. 150).-д Улаанбаатар.
- Эрэнджен Хара-Диван. (2003). In *Чингис хаан түүний үлдээсэн өв* (p. 15). Мон судар.

Sovereignty as the Quintessence of National Values

Jalbajav Nanzaddorj

Doctor (Ph.D), Professor, jalbajav@shihutug.edu.mn
Shihutug University, Ulaanbaatar, Mongolia,

Received: September 5, 2025 | Accepted: September 12, 2025 | Published online: October 13, 2025

© The Author(s) 2025

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.